

Πολυδεύκης σημειοῖ ὅτι καὶ ἐν τοῖς Δημιοπράτοις εὐρίσκομεν λουτήριον καὶ ὑπόστατον· τοῦτο δὲ ἦν τὸ ὑπόβαθρον, ἐφ' οὗ ἤδραζεν ἡ λεκάνη. Περὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς πλοίου τοῦ Ἰέρωνος ἀναφέρεται ὅτι ἦν ἐν αὐτῷ καὶ βαλανεῖον τρίκλινον πυρίας χαλκᾶς ἔχον καὶ λουτήρα πέντε μετρητάς δεχόμενον ποικίλον τοῦ Ταυρομενίτου λίθου. Ἐκ ταύτης τῆς πέντε μετρητῶν χωρητικότητος αὐτοῦ ἐξάγεται ὅτι ἦν οὐχὶ δεξαμενὴ πρὸς ὑποδοχὴν πολλῶν, ἀλλὰ τοιοῦτον δοχεῖον, οἷον βλέπομεν ἐν ταῖς εἰκόσι τῶν ἀγγείων. Ἀλλὰ πάντως μένει ἀναμφίβολον, ὅτι ἐν τοῖς βαλανείοις ὑπῆρχον καὶ πύελοι ἢ ἀσάμινθοι, ἐν αἷς ἐκάθηντο ἀναβαίνοντες. Ὁ μὲν Ἡσύχιος σημειοῖ «πύαλος ἢ ἀσάμινθος», ὁ δὲ Σχολιαστῆς Ἀριστοφάνους ἐξηγεῖται τὰς πυέλους διὰ τῆς λέξεως ἐμβάσεις, προστιθεῖς· «πύελος γὰρ ὄρυγμα, ἐμβατή, ἐνθα ἀπολούονται, ὁ δὲ Πολυδεύκης ἀναφέρει ἀπόσπασμα τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐνθα λέγεται· «ἀλλ' ἀρτίως κατέλιπον αὐτὴν σμωμένην ἐν τῇ πυέλῳ». Φαίνεται δὲ ὅτι αὗται ἦσαν πρὸς χρῆσιν οὐχὶ μόνον ἐνός, ἀλλὰ καὶ πλειόνων ὁμοῦ συλλουομένων. «Εὐπόλις καὶ τὴν πύελον τὴν ἐν τῷ βαλανείῳ μάκτραν ὠνόμασεν, ὡς οἱ νῦν λέγει γοῦν ἐν Διαιτῶντι, εἰς βαλανεῖον εἰσελθὼν μὴ ζηλοτυπήσης τὸν συμβαινόντά σοι εἰς τὴν μάκτραν. *)

§ 13. Ἐν τῷ βαλανείῳ εὐρίσκετο ἔτι, ἀλλ' ἴσως οὐχὶ πάντοτε, λουτρὸν ἰδρωτός ἢ ἀτμοῦ τὸ καλούμενον πυρία ἢ πυριατήριον, πολλαχοῦ ἀναφερόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου μάλιστα ὡς ἐλληνικὸν ἔθος χαρακτηριζόμενον, πυρία ἐλληνική, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τῶν Σκυθῶν ἔθος. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι αὗται αἱ ἐλληνικαὶ καὶ πυρίαὶ οὐδαμῶς εἶχον τοιαύτην διασκευὴν, οἷα ἦν ἢ παρὰ Ῥωμαίοις *concamerata sudatio* μετὰ τοῦ Λακωνικοῦ, ἀλλ' οἱ ἐνταῦθα λουόμενοι ἐκάθηντο ἢ ἀνέκειντο ἐν ἰδιαιτέροις τμήμασιν ὁμοίοις πυέλῳ. Τοιοῦτό τι ἦν τὸ ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ Ἰέρωνος προμνησθὲν βαλανεῖον τὸ ἔχον τρεῖς χαλκᾶς πυρίας καὶ παρὰ τοῖς Συβαρίταις ἀναφέρονται εὐρισκόμεναι τοιαῦται πύελοι, ἐν αἷς κατα-

*) Λουτὴρ ἀντιστοιχεῖ τῷ παρὰ Ῥωμαίοις *labrum*, πύελος δὲ τῷ ὀνόματι *alveus*.

κείμενοι ἐπυριῶντο. Ἄλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ προσδιορισμέναι πρὸς τὸ τοῦ ἰδρωτός λουτρὸν πύελοι καλοῦνται πυρία. Ὁ Φρύνιχος σημειοῖ «πυρία· τοῦτο τάττουσιν οἱ πολλοὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ βαλανείῳ πυέλου, καὶ ἔχει μὲν τὸ ἔτυμον ἀπὸ τοῦ πυροῦσθαι, οὐ μὴν τὸ ἀκριβὲς καὶ δόκιμον· πυέλους γὰρ οἱ ἀρχαῖοι καλοῦσιν, ἀλλ'οὐ πυρίας». Τέλος μέρος τοῦ βαλανείου ἦν καὶ τὸ ἀλειπτῆριον, πιθανῶς τὸ ὑπὸ Οὐίτρουβίου καλούμενον ἐλαιοθέσιον· «Μέρος δὲ βαλανείου καὶ ἐσχάρα καὶ ἀλειπτῆριον· φησὶ γοῦν Ἄλεξις ἐν Καυνίοις ἐν τῷ βαλανείῳ μήτε τὸ πῦρ ταῖς ἐσχάραις ἐνὸν κλεισμένον τε τῷ ἀλειπτῆριον». Ἀποδυτήριον δέ, ἤτοι μέρος, ἐνθα ἀπεδύοντο τὰ ἐνδύματα, φαίνεται ὅτι μεταγενεστέρως μόνον κατασκευάζετο ὡς ἴδιον μέρος λουτρῶνων, ὅπου ἐπίσης ὀψὲ ἐτάττοντο ἱματιοφύλακες (παρὰ Ῥωμαίοις *carsarii*): ἀλλ' ἔτι κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους ἦν ἀγνωστος ἡ χρῆσις τοιούτων φυλάκων, οἱ δὲ λουόμενοι εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ἐνδύματα αὐτῶν. Τοιοῦτον ἔθος δεικνύει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐρωτῶν ἐν τινι τῶν προβλημάτων αὐτοῦ· «διὰ τί ποτε, ἐὰν μὲν τις ἐκ βαλανείου κλέψη ἢ ἐκ παλαιίστρας ἢ ἐξ ἀγορᾶς ἢ τῶν τοιούτων τινός, θανάτῳ ζημιούται, ἐὰν δὲ τις ἐξ οἰκίας, διπλοῦν τῆς ἀξίας τοῦ κλέμματος ἀποτίνει; ὅπερ λύει ὀρθῶς, ὅτι ἐν μὲν τῇ οἰκίᾳ δύναται τις προφυλάττεσθαι, ἐν δὲ τῷ βαλανείῳ καὶ ἐν τοῖς οὕτω κοινοῖς οὔσιν, ὡσπερ τὸ βαλανεῖον, ῥάδιον τῷ βουλομένῳ κακουργεῖν· οὐδὲν γὰρ ἰσχυρὸν ἔχουσι πρὸς τὴν φυλακὴν οἱ τιθέντες, ἀλλ' ἢ τὸ αὐτῶν ὄμμα· ὥστε, ἂν μόνον τις παραβλέψη, ἐπὶ τῷ κλέπτοντι ἤδη γίνεται.» Τοιαῦται δὲ κλοπαὶ φαίνεται ὅτι ἐγίνοντο οὐχὶ σπανίως, ὡς ὁ μὲν Θεόφραστος λέγει περὶ τῶν λογοποιῶν ὅτι πολλάκις οἱ τοιοῦτοι, ποιούμενοι περιστάσεις ἐν τοῖς βαλανείοις, ἀπέβαλλον τὰ ἱμάτια, ἢ δὲ γλῶσσα καὶ διὰ τοῦ ἰδιαιτέρου ὀνόματος τῶν λωποδυτῶν ἢ ἱματιοκλεπτῶν καὶ βαλανειοκλεπτῶν χαρακτηρίζει τοὺς τοιούτους κλέπτας. Τὸ δὲ ἐνταῦθα ἀναφερόμενον ζήτημα, ἂν ὑπῆρχον κοινὰ βαλανεῖα καὶ πρὸς χρῆσιν τῶν γυναικῶν, φαίνεται ὅτι λυτέον καταφατικῶς ἐκ τῶν ἐν διαφόροις ἀγγείοις παραστάσεων, ἐνθα πολλαὶ γυναῖκες λούονται πλησίον ἐνὸς λουτήρος. Ἰδίως ἐπὶ τινος ἀγγείου τοῦ ἐν Βερολίῳ Μουσείου παρίσταται λουτρὸν γυ-

ναικῶν, ἀλλὰ λίαν ἰδιάζον· διότι τὸ ὕδωρ καταπίπτει ἐκ κρουνῶν ἐν σχήματι κεφαλῶν ζώων, ἐπιτεθειμένων ἐν τοῖς κιονοκράνοις τῶν ὑποδηλούντων αὐτὸ τὸ δωμάτιον τοῦ βαλανείου κίωνων ἐν εἶδει βροχῆς (καταιόνησις, douche) ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦς ἵσταμένων γυναικῶν. Παραδεχόμενοι δὲ ὅτι ὑπῆρχον κοινὰ λουτρά πρὸς χρῆσιν τῶν γυναικῶν, ἴσως δὲ καὶ δημόσια τοιαῦτα, σημειοῦμεν ὅτι ἐν μὲν ταῖς Ἀθήναις ὁ γενικὸς περιορισμὸς τῆς διαίτης τῶν γυναικῶν ἀπάδει πρὸς τὴν τοιαύτην γνώμην· ἀλλὰ τοῦτο πιθανώτατα συνέβαινεν ἐν ἄλλαις πόλεσιν, ἐνθα αἱ γυναῖκες ἔζων ἤττον περιορισμένοι, ἴσως κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι· ἐπὶ ἑταίρων δὲ φαίνεται ὅτι ἐπεκράτει γενικῶς αὕτη ἡ συνήθεια, ὡς ἐξάγεται τοῦτο ἐκ τῶν λεγομένων περὶ Φρύνης, ἧτις μόνη κατ' ἐξαιρέσιν οὐκ ἐχρήτη τοῖς δημοσίοις βαλανείοις. Ἐκ δὲ τῆς παρ' Ἡσιόδου ἀπαγορεύσεως, «μηδὲ γυναικείῳ λουτρῷ χροῶ φαιδρύνεσθαι ἀνέρα», ἐννοητέον τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ὑπ' ἀνδρῶν χρήσεως ἐκθηλυνόντων λουτρῶν, καὶ οὐχὶ τὴν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων καὶ μάλιστα ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας διαφθορὰν τοῦ συλλούεσθαι ἀνδρας καὶ γυναῖκας ἐν κοινοῖς λουτροῖς. Ἄλλως δὲ αἱ ἐν ἐκείναις ταῖς εἰκόσι φαινόμεναι γυναῖκες λούονται ὅλως ἀπεκδεδυμένοι καὶ σπανίως ἐφόρουν χιτῶνα λεπτόν, καλούμενον ἐχέσαρχον χιτώνιον· ἐν δὲ τῇ συνηθείᾳ ἐφόρουν τὴν λεγομένην λουτρίδα ᾧαν, περὶ ἧς ὁ Πολυδεύκης λέγει· «τὸ δέρμα, ᾧ ὑποζώννυνται αἱ γυναῖκες λουόμεναι ἢ οἱ λούντες αὐτάς, ᾧαν λουτρίδα ἔξεστι καλεῖν, Θεοπόμπου εἰπόντος ἐν Παισίτηνδὶ περιζωσάμενος ᾧαν λουτρίδα κατάδεσμον ἤβης περιπέτασον.» Φερεκράτης δὲ ἐν Ἰπνῷ, καταλέγων τὰ ἐργαλεῖα τῆς παιδοτριβικῆς, λέγει· «ἤδη μὲν ᾧαν λούμενος προζώννυται».

§ 14. Πᾶν δέ, οὔτινος ἔχρηζον πρὸς τὸ λουτρόν, ἐκτὸς τοῦ ὕδατος ἔφερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεθ' ἑαυτῶν, ὃ ἐστὶν ἐνεχέριζον τῷ δούλῳ, ὅπως φέρη αὐτά· ἦσαν δὲ ταῦτα ξύστραι ἢ στλεγγίδες, σινδῶν καὶ ἔλαιον. Περὶ τοῦ σχήματος τῆς στλεγγίδος μανθάνομεν ὅτι ἡ λαβὴ αὐτῆς ἦν κοίλη ἢ σιφωνοειδῆς, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς χρήσεως, ἣν ἐποιούντο αἱ γυναῖκες, σιφωνίζουσαι δι' αὐτῶν τὸν οἶνον. Ἦσαν δὲ συνήθως κατεσκευασμένα· ἐκ σι-

δήρου, παρά δὲ τοῖς Σπαρτιάταις ἐκ καλάμου, ἐν Ἀκράγαντι ἀναφέρονται καὶ ἐξ ἀργύρου, ὡς καὶ αἱ λήκυθοι. Τὸ δὲ πρὸς κάθαρσιν τοῦ σώματος χρησιμεῖον ῥύμμα παρεῖχε· συνήθως ὁ βαλανεύς· διὸ ἢ μὲν παρ' Ἀριστοφάνει γυνὴ σκωπτικῶς λέγει, «εἰ ῥύμμα τυγχάνεις ἔχων, λουτρόν γέ σοι παρέξω»· ἔτι δὲ σαφέστερον ἐκφέρεται ἢ κατὰ τῶν πονηροτάτων βαλανέων κατηγορία, ὅποσοι κρατοῦσι κυκησιτέφρου ψευδονίτρου κονίας καὶ Κιμωλίας γῆς», περὶ ὧν ὁ Σχολιαστὴς σημειοῖ ὅτι ταῦτα εἰσὶ καθάρματα τοιαῦτα, οἷς οἱ λουόμενοι χρῶνται, τῶν βαλανέων πωλούντων. Τὰ δὲ διάφορα εἶδη τῶν ῥυμμάτων ἦσαν κονία, νίτρον, γαλαστραῖον, Κιμωλία γῆ· ἀόηλον δέ, κατὰ πόσον τὰ σμήματα ἢ σμήγματα ἦσαν ὅμοια τῷ παρ' ἡμῖν σάπωνι. Ἰδίως δὲ περὶ τοῦ τρόπου τοῦ λούεσθαι μανθάνομεν ὅτι συνήθως, εἴτε θερμὸν λουτρόν ὕδατος, εἴτε λουτρόν ἰδρωτός ἐλάμβανέ τις, εὐθὺς μετὰ τοῦτο περιεβρέχετο ψυχρῷ ὕδατι, περιγεομένῳ κατὰ κεφαλῆς καὶ ὤμων. Ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ ὕδατος περιχύσεως ἀρύεται ὁ Πλάτων καὶ ἄλλοι τὴν ὠραίαν εἰκόνα τοῦ ρεύματος τοῦ λόγου, τὴν τοῦ καταντλεῖν κατὰ τῶν ὠτων τῶν ἀκροατῶν δίκην βαλανέως ἀθρόον καὶ πολὺν λόγον. Ἡ περίχυσις αὕτη ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βαλανέως, ἔχοντος καὶ βοηθοὺς πρὸς τοῦτο τοὺς καλουμένους παραχύτας, οἵτινες ἦσαν καὶ ἐν γένει πρὸς πᾶσαν ἄλλην ὑπηρεσίαν τοῦ λουτροῦ προσδιωρισμένοι. Περὶ τῆς χρήσεως τούτων μανθάνομεν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ἐνθα λέγει ὅτι οἱ τοῦ Σωκράτους κατήγοροι ἐγένοντο τοσοῦτον μισητοί, ὥστε οὐδεὶς ἠθέλεν οὔτε πῦρ αὔειν, οὔτε ἀποκρίνεσθαι πυνθανομένοις, οὔτε λουομένοις κοινωνεῖν ὕδατος, ἀλλ' ἠνάγκαζον τοὺς παραχύτας ἐκχέειν ἐκεῖνο ὡς μεμιασμένον· καὶ ἀλλαχοῦ σημειοῖ ὅτι «Ἀλκιβιάδῃ τῷ Ἀθηναίῳ βαλανέως ἐπὶ πλεῖστον παραχέοντος ὕδωρ, Λάκων εἶπε· τί τούτῳ ὡς οὐ καθαρῷ; σφόδρα δὲ ῥυπαρῷ πλεῖον παράχει». Τὸ δοχεῖον, δι' οὗ ὁ παραχύτης ἤρθετο τὸ ὕδωρ καὶ περιέχεεν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ λουομένου, ἐκαλεῖτο ἀρύταινα, ἴσως τὸ αὐτὸ καὶ ἀρύβαλλος. Ἐνταῦθα ἀναφέρονται αἱ κωμικαὶ καὶ ἀμιλλώμεναι ἀλλήλαις ἐκφράσεις τοῦ Κλέωνος καὶ τοῦ ἀλλαντοπώλου παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει, ἐνθα ὁ μὲν Κλέων λέγει· «ἀλλ' ἐγὼ εἶδον ὄναρ καὶ μοι ὄοκει ἢ θεός

αὐτῆ τοῦ ὀήμου καταχεῖν ἀρυταίνῃ πλουθυγίειαν». ὁ δὲ ἀλλαντοπόωλης». νῆ Δία καὶ γάρ ἐγώ· καὶ μοι ἔδοκει ἢ θεὸς αὐτῆ ἐκ πόλεως ἐλθεῖν καὶ γλαυξ αὐτῆ ἵπικαθῆσθαι· εἶτα κατασπένδειν κατὰ τῆς κεφαλῆς ἀρυβάλλω ἀμβροσίην κατὰ σοῦ, κατὰ τούτου δὲ σκοροδάλμην». Τινὲς μὲν ἐκλαμβάνουσι τὰς δύο ὀνομασίας ὡς σημαίνουσας τὸ αὐτὸ δοχεῖον, καὶ ἢ ἀπὸ τοῦ ἀρύεσθαι ἐτυμολογία συμμαρτυρεῖ αὐτοῖς, ἀλλὰ ὅμως διακρίνουσι τὸν ἀρύβαλλον ὡς εἶδος ποτηρίου κάτωθεν εὐρυτέρου, ἄνω δὲ συνηγμένου, ὡς τὰ συσπαστὰ βαλάντια, ἐν ᾧ ἢ ἀρύταινα διαμένει ἀνμφισβητήτως ὡς σχεῦος τῶν βαλανείων. Σημειωτέον ἐτι ἐν παρόδῳ ὅτι οὗτοι οἱ παραχῦται ἔφερον καὶ τὸ θερμὸν ὕδωρ· περὶ τῶν Συβαριτῶν μάλιστα μυθεύεται ὅτι παρ' αὐτοῖς πρώτοις εἰσῆχθησαν εἰς τὰ βαλανεῖα λουτροχοὶ καὶ παραχῦται πεπεδημένοι, ὅπως μὴ θᾶτον ἴωσι καὶ ὅπως μὴ σπεύδοντες κατακαίωσι τοὺς λουομένους.

§ 15. Ὡρα δὲ τοῦ λουτροῦ ἦν ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἀκριῆς ἢ ἀμέσως τοῦ δεῖπνου προηγουμένη, ἐν δὲ μεταγενεστέροις χρόνοις ἀναφέρεται ἐνίοτε καὶ ἢ τῆς μεσημβρίας. Πολὺ δὲ πρότερον οἱ τρυφηλοὶ ἐλούοντο πολλάκις τῆς ἡμέρας, δις καὶ τρίς, ἐνίοτε δὲ καὶ πεντάκις. Ἀλλὰ καὶ τότε τὸ λουτρόν διέμεινε κυρίως ὡς προπαρασκευὴ πρὸς τὸ δεῖπνον, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν παρ' Ἀρτεμιδώρῳ· «νῦν δὲ οἱ μὲν οὐ πρότερον ἐσθίουσιν, εἰ μὴ λούονται· οἱ δὲ καὶ ἐμφαγόντες, εἶτα δὴ λούονται, μέλλοντες δειπνήσειν, καὶ ἔστι νῦν τὸ βαλανεῖον οὐδὲν ἄλλο, ἢ ὁδὸς ἐπὶ τροφήν.» Ἐνίοτε διετίθεντο ἐν τῷ λουτρῷ καὶ διασκεδάσεις, ὡς ὁ κότταβος. Ἔτι δὲ κατὰ τὸν χειμῶνα ἐγρησίμευον τὰ βαλανεῖα καὶ μάλιστα τὸ πυριατήριον, ὡς τόπος διατριβῆς τῶν πτωγῶν, ἵνα θερμαίνωνται, ἐὰν ἐπέτρεπε τὸ τοιοῦτον ὁ βαλανεύς. Τοιοῦτον αἰνίττονται τὰ παρ' Ἀριστοφάνει, ἐνθα ὁ πλουτήσας ἤδη δίκαιος παραπέμπει τὸν συκοφάντην εἰς τὴν πάλαι ποτὲ ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένην θέσιν· «καὶ μὴν ἐπειδὴ τὴν πανοπλίαν τὴν ἐμὴν ἔχων βαδίζεις, ἐς τὸ βαλανεῖον τρέχε· ἔπειτ' ἐκεῖ κορυφαῖος ἐστηκὼς θέρου· καὶ γὰρ εἶχον ταύτην τὴν στάσιν ποτέ». ἐνθα ὁ Καρίων ποιεῖται τὴν παρατήρησιν, «ἀλλ' ὁ βαλανεύς ἐλξει οὐραζ' αὐτόν.» πρὸς ἐξήγησιν τούτων χρησιμεύει τὸ ἀκόλουθον χωρίον τοῦ Ἀλ-

κίφρονος· «έβουλευσάμην οὖν Ὀδύσειον βούλευμα, δραμεῖν εἰς τοὺς θόλους ἢ τὰς καμίνας τῶν βαλανείων· ἀλλ' οὐδὲ ἐκεῖσε συνεχώρουν οἱ τῶν ὁμοτέγων περὶ ταῦτα ἀλινδούμενοι . . . . ὡς οὖν ἠσθόμην οὐκ εἶναί μοι εἰς ταῦτα εἰσιτητόν, δραμῶν ἐπὶ τὸ Θρασύλλου βαλανεῖον ἰδιωτικῆς οἰκίας εὔρον τοῦτο κενὸν καὶ καταβαλῶν ὀβολοὺς δύο καὶ τὸν βαλανέα τούτοις ἴλεων καταστήσας ἐθερόμην». Καὶ ἐκ προγενεστέρων χρόνων μανθάνομεν περὶ τοῦ κυνικοῦ ὅτι, εἰάν τις εἶχε χρεῖαν ἀλείφασθαι, εἰσερχόμενος εἰς τὸ βαλανεῖον, ἠλείφετο τῷ γλοιῷ καὶ ἐκάθευδε τὸ μὲν θέρος ἐν τοῖς ἱεροῖς, τὸν δὲ χειμῶνα ἐν τοῖς βαλανείοις. Ἐν γένει δὲ κατὰ μικρὸν καὶ τὰ βαλανεῖα, ὡς πρότερον ἤδη τὰ κουρεῖα καὶ ἄλλα ἐργαστήρια, ἐγένοντο τόπος συνδιαλέξεως, ἐνθα ἐγένετο λόγος περὶ τῶν καθ' ἑκάστην νέων καὶ ἐπολυπραγμόνων περὶ ἄλλων· διὸ καὶ ἔμεινε παροιμιῶδες «ὁ βαλανεὺς ἐπὶ πολυπραγμονούντων· οὔτοι γὰρ σχολὴν ἄγοντες πολυπραγμονοῦσιν».

§ 16. Ἀνεξαρτήτως δὲ τούτων τῶν ἐν τοῖς βαλανείοις λουτρῶν ἐξηκολούθει πάντως καὶ ἡ συνήθεια τῆς ἀπλῆς δι' ἐλαίου ἐπαλοιφῆς, ὡς ἀνέκαθεν τοιαύτη ἐπαλοιφή συνώδευε τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις πρὸς ὑγρότητα καὶ ὀλισθηρότητα τοῦ σώματος. Τὸ τοιοῦτο ἐκαλεῖτο ἀπλῶς ἀλείφασθαι καὶ ἰδίως ξηραλοιφεῖν καὶ ξηραλοιφία, ἐσήμαινε δὲ οὐχὶ τόσον τὸ ἐν ταῖς παλαίστραις γυμναζόμενον κόνει χρῆσθαι, ἀλλὰ τὸ ἄνευ λουτροῦ δι' ἐλαίου ἀλείφασθαι ἐν ὑπαίθρῳ, καὶ οὐχὶ ἐν τῷ βαλανείῳ μετὰ τὸ λουτρόν· διότι καὶ ξηρὸς ἰδρῶς ὠνομάζετο ὁ μὴ ὑπὸ λουτροῦ, ἀλλ' ὑπὸ γυμνασίων καὶ πόνων γινόμενος, καὶ τοιοῦτοι ξηροὶ ἰδρῶτες σὺν τοῖς ἀνδρείοις πόνοις ἀντιτίθενται πρὸς τὴν ἀπαλὴν καὶ ἀνανδρὸν δίαιταν. Κατὰ ταῦτα τὸ ξηραλοιφεῖν ἦν ἐν γένει ἢ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις Ἕλλησιν ἐπιμέλεια τοῦ σώματος καὶ εἶδος ἀγροικότερας γυμναστικῆς, σκοποῦσα πρὸ πάντων τοὺς ἀνδρικοὺς καὶ ξηροὺς ἰδρῶτας, καὶ ἐλάμβανε χώραν οὐχὶ ἐν ταῖς παλαίστραις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Ὅτι δὲ οὐδαμῶς ἦν τὸ ἐν ταῖς παλαίστραις γυμναζόμενον κόνει χρῆσθαι, ὡς διατείνεται ὁ ἐτυμολόγος, τοῦτο δεικνύει ἐκτὸς τῶν μαρτυριῶν δοκιμωτέρων γραμματικῶν ἢ τε παραγωγῆ τῆς λέξεως, τὴν δι' ἐλαίου ἀλοιφήν καὶ οὐχὶ

τόν δια κόνεως ἐπιπασμόν σημαίνουσα, καὶ ἡ συγγενῆς ἔννοια τῆς ξηροτριβῆς (τοῦ ἀδοκίμως ὑπὸ τῶν ἀλειπτῶν λεγομένου ξηροτριβέσθαι). Ἄλλως τε τὸ μὲν ἔλαιον ἐξ ἅπαντος μετεχειρίζοντο ἐν τοῖς λουτροῖς, ἡ δὲ χρῆσις τῆς κόνεως ἐν ταύταις ταῖς ξηραῖς ἐντριβαῖς τῆς παλαίστρας ἀντιτίθεται εἰδικῶς τῇ τοῦ ὕδατος τῶν λουτρῶν. Ἐνομίζεται δὲ ἡ ἐπὶ τοῦ ἠλειμμένου ἤδη σώματος ἐπιπαττομένη κόνις χρησίμη οὐχὶ μόνον ὅπως μὴ διολισθαίνωσι τὰ σώματα τῶν συμπλεκομένων, ἀλλὰ καὶ ὅπως συνέχη τὸν ἀθρόον ἐχγεόμενον ἰδρώτα καὶ πρὸς τὴν ἐπὶ πολὺ διάρκειαν τῆς δυνάμεως, καὶ ὡς κώλυμα, ὅπως μὴ βλάβηται ἡ υἰγεία ὑπὸ τῶν ἀνέμων, ἐμπιπτόντων εἰς τὰ ἤδη ἀραιὰ καὶ ἀνεωγότα σώματα, ἄλλως τε καὶ ὡς ἀποσμῶσα τὸν ῥύπον καὶ ποιοῦσα τὸν ἄνδρα στιλπνότερον. Συχνότατα οἱ λουτρῶνες συνείχοντο μετ' αὐτῶν τῶν γυμνασίων, μεθ' ὧν ἄλλως εἶχον κοινὰς καὶ πολλὰς ἀνάγκας τῆς οἰκοδομικῆς, οἷον δωμάτια πρὸς ἐκδυσιν τῶν ἱματίων, ἡ ἀποδυτήρια, στοὰς ὑποστέγους καὶ ὑποσκίους δρόμους πρὸς περίπατον, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οἷα περιεγράφησαν ἀρμοδιώτερον ἐν τοῖς περὶ γυμνασίων. Καὶ ἡ παλαιστρική συσκευή τῶν γυμνασίων, ἡ ἐλαιηρὰ λήκυθος καὶ ἡ ξύστρα (ξυστίς ἢ στλεγγίς), ἣτις καὶ συνημμένως ξυστρολήκυθον ἐλέγετο, ἦν ἡ αὐτὴ καὶ ἐν τῷ βαλανείῳ. Εἶδομεν δὲ ἀνωτέρω ἐν ἀκριβείᾳ καὶ τὰ ἄλλα σκεύη τοῦ βαλανείου, ἅπερ ὁ Πολυδεύκης καταλέγει κατὰ σειράν· ἀσάμινθον, πύελον, κρουνόν, ἀρύταιναν, ἀρύβαλλον, κατάχυτλον· ἔτι δὲ καὶ χαλκίον καὶ λέβητα καὶ τρίποδα ἐμπυριβήτην. Σημειωτέον δὲ ἔτι τὸν ληκυθοφόρον παῖδα τὸν κομίζοντα τῷ εἰς λουτρὸν πορευομένῳ κυρίῳ τὴν λήκυθον καὶ τὴν ἄλλην ἀναγκαίαν λουτρικὴν σκευὴν, ἐν ᾧ αὐτολήκυθος ὠνομάζετο ὁ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ φιλαργυρίας καὶ ῥυπαρότητος αὐτὸς μεταφέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὰ τοιαῦτα εἰς τὸ λουτρόν. Ἐν γένει δὲ ὡς ὁ συχνὴν χρῆσιν τῶν λουτρῶν ποιοῦμενος καὶ ἀλειφόμενος ἐλάϊῳ ἦν καὶ ἐκαλεῖτο λιπαρός, δι' οὗ ἐπιθέτου παρ' Ὀμήρῳ ἤδη ἐκφράζεται ἡ τοιαύτη καθαριότης καὶ ὠραιότης τοῦ ἀνδρός, οὕτως ὁ λίαν ἀπεχόμενος αὐτῶν καὶ παραμελῶν τοῦ ἰδίου σώματος περιέπιπτεν ἐπὶ τέλους εἰς ξηρότητα ἢ αὐχμηρότητα τῆς κόμης καὶ τοῦ δέρματος, εἰς τὸ συχνάκις ψεγόμενον

αὐχμεῖν ἢ αὐχμᾶν, καὶ ὁ αὐχμηρὸς τὸ σῶμα ἢ τὴν κόμην, ὅπερ κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε τὸν ἀπεχόμενον τῶν λουτρῶν καὶ ἐπομένως ἐχαρακτήριζε καὶ αὐτοὺς τοὺς παντοίας ἄλλης περιποιήσεως τοῦ σώματος εὐμοιροῦντας Σπαρτιάτας, ὡς μὴ ποιουμένους συχνὴν χρῆσιν τῶν λουτρῶν, ὡς καὶ ἄλλους αὐστηροὺς τὴν δίαιταν καὶ ἐργατικούς καὶ σκυθρωπούς, κατήντησεν ἐπὶ τέλους σχεδὸν ἐντελῶς συνώνυμον τῷ ῥυπαρὸς καὶ ἀκάθαρτος, ὡς δεικνύει ἡ συχνὴ συμπαράθεσις αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἐκφράσεων τῆς τοιαύτης κακουχίας καὶ σκληραγωγίας καὶ ῥυπαρότητος. Οὕτω πρὸς τὸν τὴν αὐχμώδη κόμην αὐτοῦ δεικνύοντα Ὀρέστην ἡ ἀδελφὴ Ἡλέκτρα λέγει· «ὦ βοστρύχων πινῶδες ἄθλιον κάρα, ὡς ἠγγρίωσαι διὰ μακρᾶς ἀλουσίας». Ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων τῆς ἐπιμελείας καὶ ἀμελείας τοῦ σώματος ἐκφραστικῶν ἐπιθέτων λιπαρὸς καὶ αὐχμηρὸς ἄριστα καταραίνεται ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς Ἀρετῆς λεγομένων περὶ τῆς διαίτης τῶν θιασωτῶν τῆς Κακίας, οἱ ἀπόνως μὲν λιπαροὶ διὰ νεότητος τρέφονται, ἐπιπόνως δὲ αὐχμηροὶ διὰ γήρως περῶσιν· ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῶν λεγομένων παρὰ Λουκιανῶ περὶ τῆς Ἑρμογλυφικῆς, ἢ παρίσταται ὡς ἐργατικὴ, ἀνδρική, αὐχμηρὰ τὴν κόμην, ἀνάπλεως τύλων τῷ χεῖρει, διεζωσμένη τὴν ἐσθῆτα, τιτάνου καταγέμουσα, καὶ περὶ τῆς παιδείας, ἢ τούναντίον περιγράφεται ὡς μάλα εὐπρόσωπος καὶ τὸ σχῆμα εὐπρεπῆς καὶ κόσμιος τὴν ἀναβολήν. Ὡσαύτως ὁ μισάνθρωπος Τίμων περιγράφεται ὡς ὄλος πιναρὸς καὶ αὐχμηρὸς καὶ ὑποδίφθερος, καὶ οἱ κυνικώτεροι τῶν φιλοσόφων ὡς πονοῦντες καὶ μοχλοῦντες καὶ ῥυπῶντες καὶ αὐχμῶντες τὸ σῶμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΦΥΤΙΚΩΝ ΤΡΟΦΩΝ.

§ 1. Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶδομεν, πότε καὶ ποσάκις ὁ Ἕλλησιν ἐλάμβανε τὴν καθημερινὴν τροφήν αὐτοῦ. Πρὶν δὲ ρίψωμεν βλέμμα ἐπὶ τῶν συστατικῶν τῆς τροφῆς αὐτοῦ, ἀνάγκη σημειῶσαι ὅτι οὐδαμῶς ἀναδεχόμεθα παραστήσαι τὸ ἰδιάζον παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἔθος, ζητοῦντες τοῦτο ἐν τῇ λεπτομερείᾳ ἐκθέσει καὶ περιγραφῇ τῶν ἐδεσμάτων τοῦ τε βασιλείου τῶν φυτῶν καὶ τοῦ τῶν ζώων, οὐδὲ προτιθέμεθα συντάξαι καὶ ἐκθεῖναι πλήρη κατάλογον μαγειρικῶν σκευασιῶν ἢ ὁδηγὸν τῶν γαστριμάργων καὶ λίχνων. Ἄλλως ὁ θέλων συντάξαι τοιοῦτον τινα ἡδύνατο εὐρεῖν ἀφθονον καὶ δυσπερίληπτον ὕλην παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει, ἐν τοῖς λειψάνοις τῶν ἄλλων κωμικῶν, παρὰ Πλουτάρχῳ, καὶ ἐτι μᾶλλον ἐν τοῖς ἀλφαβητικαῖς καταλόγοις κογχυλίων, ἰχθύων, πεμμάτων, ἄρτων, οἴνων καὶ τῶν τοιούτων παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ τῷ περιεκτικωτάτῳ, ἀλλὰ καὶ ἀνουσιωτάτῳ πάντων τῶν ἐρανιστῶν. Ἀλλὰ πρὸς πιστὴν καὶ αὐτάρκη παράστασιν τοῦ ἐπικρατοῦντος ἔθους οὐδὲ ἔχει ἀξίαν τινα τοιαύτη ὀνοματολογία. Πρὸ πάσης διερευνήσεως τῆς ἀναγκαιοτέρας ὕλης ἢ πρὸ τῆς ἐκθέσεως τῶν κυριωτέρων συστατικῶν τῆς τροφῆς τοῦ Ἕλλησιν εὐρίσκομεν εὐλόγως ὅτι τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον αὐτῶν ἀπετέλουν τὰ προϊόντα τῆς γεωργίας καὶ πρῶτον τὰ σιτηρά, ἢ οἱ δημητριακοὶ

καρποί, ὧν καὶ ἄλλοτε διεκρίναμεν εἶδη, τὸν σῖτον (τοὺς πυρούς) τὴν κριθήν, τὸν χόνδρον (τὸ φάρ), ζέαν ἢ ζειάν, τίφην, ἔλυραν, βρόμον, αἰγίλωπα. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἐνταῦθα οὐδαμῶς ἀρμόζει συναλλάσσειν τὰ διάφορα εἶδη τῆς ἀρτοποιίας. Μόνοι αἱ μηχανικαὶ προπαρασκευαὶ ἦσαν ὅμοιαι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῶν σιτηρῶν καὶ τῆς ἀρτοποιίας καὶ πεμματοποιίας. Καὶ πρῶτον εἶδομεν καὶ ἀλλαχοῦ ὅτι ὁ σῖτος ἠλωνίζετο ἢ ἀπηλοῶτο ἐν τῇ ἄλω (τῷ ἄλωνίῳ) ὑπὸ βοῶν, περιελαυνομένων καὶ κατεργαζομένων τοὺς στάχους, ἐχόντων συνήθως προσηρτημένας καὶ τὰς τριβόλους ἢ τὰ τρίβωλα (*tribulum*), κατασκευαζόμενα ἐκ σανίδος τραχυνομένης διὰ λίθων ἢ σιδήρου, ἣτις ἐπιβαίνοντος τοῦ ἠνιόχου ἢ ἐπιτιθεμένου μεγάλου βάρους καὶ συρομένη ὑπ' ἐζευγμένων ὑπόζυγιων, ἐχρησίμευε πρὸς διαχωρισμὸν καὶ ἐκτίναξιν τῶν κόκκων ἐκ τοῦ στάχους. Ἀναφέρεται δ' ἔτι καὶ τυτάνη ἢ τυκάνη ὡς ὄργανόν τι, ᾧ ἐχρῶντο εἰς τὸν ἀλοητὸν τοῦ σίτου, εἶδος ῥοπάλου ἢ κοπάνου, οἷον καὶ νῦν μεταχειρίζονται κατὰ τὸ ἀλώνισμα τοῦ σίτου, τὸ καλούμενον χειρόβολον, συγκείμενον ἐκ δύο ῥοπάλων συνημμένων σχοινίῳ, ὧν τὸ μὲν ἐν χρησιμεύει ὡς λαβὴ τοῖς τύπτουσιν, τὸ δὲ ἕτερον περιστρεφόμενον μετὰ μεγάλης δυνάμεως καταφέρεται κατὰ τῶν σταχύων. Ἴνα δὲ κόπτωνται καλῶς οἱ στάχες καὶ ὁμαλύνηται ὁ ἀλοητός, ἐχρησίμευον οἱ λεγόμενοι ἐπαλῶσται, στρέφοντες καὶ ὑποβάλλοντες ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ἐλαυνομένων ὑπόζυγιων τὰ ἐλάστοτε ἀτριπτα (διὰ τοῦ δικράνου;). Μετὰ ταῦτα ὁ ἀλωνισθεὶς σῖτος ἐκαθαίρετο καὶ ἐχωρίζετο ἀπὸ τῶν ἀχύρων διὰ λικμήσεως ἢ λικνίσματος, γινομένου διὰ τοῦ λίκνου, καὶ διὰ πτυαρίσματος, γινομένου διὰ τοῦ πτύου (ὅπερ καὶ πτέον καὶ πτίον ἔτι ἐλέγετο, *ventilabrum*)· προὔτιματό δὲ ἢ ἀναλίκμησις ἢ γινομένη, πνέοντος ἀνέμου, ἵνα ἀπάγη εὐκολώτερον τὰ ἄχυρα· ἐλίκμων δὲ οὐχὶ ἐκ τοῦ προσηνέμου μέρους τῆς ἄλω ἀρχόμενοι, ἵνα μὴ φέρωνται τὰ ἄχυρα δι' ὅλης τῆς ἄλω καὶ ἐπίπτωσιν ἐπὶ τὸν σῖτον, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὑπηνέμου, ἵνα τὰ ἄχυρα εὐθὺς πίπτωσιν εἰς τὴν ἀχυροδόκην ἢ τὸν ἀχυρῶνα· καθαιρομένου δὲ οὕτω τοῦ σίτου μέχρι τοῦ ἡμίσεος τῆς ἄλω, τὰ λοιπὰ ἄχυρα ἐλίκμωντο, οὐχὶ εὐθὺς οὕτω κεχυμένου τοῦ σίτου, ἀλλὰ συναθρο-

μένου τοῦ καθαροῦ ἤδη σίτου πρὸς τὸν πόλον, τὸ κέντρον ἢ τὸν ἄξωνα τῆς ἄλω, ὡς εἰς στενότατον, ἵνα τὰ ἄχυρα ὑπερφέρονται εἰς τὸ κενὸν τῆς ἄλω καὶ μὴ γίνηται χρεία τοῦ ἀναλικμᾶν δις τὰ αὐτὰ ἄχυρα. Σημειωτέα δὲ ἐν παρόδῳ ἢ συνήθεια, καθ' ἣν, ἀναλικμηθέντος τοῦ σίτου καὶ σωρευθέντος, ἐνεπήγνουον τὸ πτύον κατὰ τὸ μέσον τοῦ σωροῦ. Διὸ καὶ ἡ παρά Θεοκρίτῳ εὐχή· «Δήμητρος ἀλωάδος ἐπὶ σωρῶ πῆξαιμι μέγα πτύον». Ταύτην τὴν ἀρχαιοτάτην συνήθειαν τῆς λικμήσεως μεταχειρίζεται καὶ ὁ ἀριστα ἐκλέγων τὰς ἑαυτοῦ εἰκόνας Ὁμηρος, ἵνα παραστήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ κονιορτοῦ τοῦ ἐγειρομένου ὑπὸ τῶν ποδῶν τῶν ἵππων λευκανσιν τῶν Ἑλλήνων. «Ὡς δ' ἄνεμος ἄχνας (ἄχυρα) φορέει ἱεράς κατ' ἀλωάς, ἀνδρῶν λικμώντων, ὅτε τε ξανθὴ Δημήτηρ κρίνη, ἐπειγομένων ἀνέμων, καρπὸν τε καὶ ἄχνας· αἱ δ' ὑπολευκαίνοντ' ἄχυρμαί (οἱ τόποι, εἰς οὓς ἐκπίπτουσι τὰ ἄχυρα)· ὡς τότε Ἄχαιοι λευκοὶ ὑπερθε γέγοντο κονισάλω, ὃν ῥα δι' αὐτῶν οὐρανὸν ἐς πολύχαλκον ἐπέπληγον πόδες ἵππων». Ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ θώρακος τοῦ Μενελάου ἀποπλάνησιν καὶ πτώσιν τοῦ βέλους πρὸς τὸ αὐτὸ ἔθος παραβάλλει· «ὡς δ' ὅτ' ἀπὸ πλατέος πτυόφιν μεγάλην κατ' ἀλωὴν Ὀρώσκωσιν κύαμοι μελανόχροες ἢ ἐρέβινθοι, πνοιῆ ὑπο λιγυρῆ καὶ λικμητῆρος ἐρωῆ· ὡς ἀπὸ Ὀώρηκος Μενελάου κυδαλίμοιο πολλὸν ἀποπλαγχθεὶς ἑκάς ἔπτατο πικρὸς δῖστός».

§ 2. Μεταφερόμενα δὲ τὰ σιτηρὰ ἐκ τοῦ ἀλωνίου εἰς τὸν οἶκον, πρὶν ἔτι ἀλεσθῶσιν ἐφρύγοντο, ἵνα γίνηται εὐκολώτερον ἢ ἀπὸ τῶν ἐλύτρων ἀποχώρισις αὐτῶν· οὕτως ἡ ζέα, τὸ φάρ, ἡ κέγχρος, ἡ μελίνη, οὐδαμῶς ἄλλως ἠδύναντο καθαρθῆναι ἢ πεφρυγμένα, περὶ δὲ τῆς κριθῆς ἰδίως σημειοῦται ὅτι οἱ Ἕλληνες, διαβρέχοντες αὐτὴν δι' ὕδατος, ἐξήραινον ἐν μιᾷ νυκτὶ καὶ τῆ ἐπαύριον ἐφρυγον αὐτὴν καὶ ἔπειτα ἔθραυον διὰ τῶν μυλῶν. Ἡ ἀκριβῆς καὶ διαδοχικὴ ὀνοματολογία τούτων τῶν πράξεων ἐμπεριλαμβάνει κατὰ σειρὰν τὸ ἐπιχέειν τὰς κριθάς, πτίσσειν, φρύγειν, ἀναβράττειν, αἶνειν (κατὰ Πολυδεύκην οὕτως ἐλέγετο τὸ πτίσσειν), ἀλεῖν. Μόνος ὁ σῖτος ἔμενεν ἀφρυκτος, αἱ δὲ κριθαὶ ἀναφέρονται πάντοτε πεφρυγμένα, εἰ καὶ μετὰ τῶν ἀφρύκτων πυρῶν συναναφέρονται που καὶ κριθαὶ ὄλαι, ὃ ἐστὶν ἀλφίτα ἐξ ἀφρύκτων κρι-

θῶν, ἅπερ καὶ πρόκωνα ἢ προκῶνια ἐκαλοῦντο, ἐν ᾧ τὰ ἐκ πε-
 φρυγμένων κριθῶν ἐκαλοῦντο δανδαλίδες. Ἄλλως δὲ ἢ οὕτως ἐκ-
 λελεπισμένη κριθή ἐκαλεῖτο κάχρυσ, ἐξ οὗ καὶ ὁ καχρυδίας ἄρ-
 τος· τὸ δὲ σκεῦος τὸ χρησιμεῦον πρὸς τὸ φρύγειν τὰς κάχρυσ
 ἐκαλεῖτο φρύγετρον, ὡς καὶ παττάλια τὰ δι' ὧν ἐφρυγον τὰς
 κριθὰς ἢ καὶ τοὺς κυάμους καὶ μετέβαλλον αὐτά. Μετὰ ταῦτα,
 ἵνα μεταβληθῇ ὁ σῖτος εἰς ἄλευρον, κατ' ἀρχὰς μὲν πρὸ τῆς
 ἐφευρέσεως τῶν μυλῶν ἢ μυλοπετρῶν συνετρίβοντο καὶ ἐθρύπτοντο
 τὰ πεφρυγμένα ἢ ἄφρυκτα σιτηρὰ ἐντὸς ὄλμων, καὶ τοῦτο ἐπέιχε
 τόπον τοῦ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἀλέσματος· ἴσως μάλιστα
 καὶ τὸ ὄνομα τούτου τοῦ ἐργαλείου ὄλμος ἀπὸ τοῦ ἀλεῖν (ἀλή-
 θειν) παράγεται. Ἐπειτα δὲ γενομένου τοῦ πρώτου βήματος ἐν τῇ
 τελειοποιήσει τῶν σιτοποικῶν ὀργάνων, μετὰ τὴν εὔρεσιν τῶν
 διὰ μόνης τῆς χειρὸς στρεφομένων μυλῶν, τῶν χειρομυλῶν ἢ
 παρ' ἡμῖν χειρομύλων, ὁ σῖτος ἠλήθετο διὰ τούτων. Αἱ χειρομύ-
 λαι κατ' ἀρχὰς τοῦλάχιστον περιστρέφοντο ὑπὸ τῶν θεπαραινίδων
 τοῦ οἴκου, αἵτινες ἐκαλοῦντο διὰ τοῦτο καὶ ἀλετριῶδες, κατὰ τινὰς
 δὲ καὶ μυλοκρίδες γυναῖκες, καὶ ἐν γένει σιτοποιοί. Κατὰ τὴν
 τοιαύτην ἀλησιν ἤδετο συνήθως καὶ ᾠδή, καλουμένη ἱμαῖος ἢ
 ἐπιμύλιος ᾠδή· τοιούτου ἐπιμυλίου ἄσματος, ἀδομένου ὑπὸ γυναι-
 κῶν ἐν Δέσβῳ, διεσώθησαν ἡμῖν λέξεις τινές, περιέχουσαι ἐγκώ-
 μιον τοῦ τυράννου τῆς Δέσβου Πιττακοῦ, ὃς ἐπήνει τὴν μύλην
 σφόδρα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι δι' αὐτῆς ἦν δυνατόν τὸ ἐν μικρῷ τόπῳ
 γυμνάζεσθαι διαφόρους γυμνάσεις. «Ἄλει, μύλα, ἄλει· καὶ γὰρ Πιτ-
 τακὸς ἀλεῖ, μεγάλας Μιτυλάνας βασιλεύων». Μετὰ δὲ ταῦτα ἰδρύ-
 θησαν ἰδιαίτερα ἐργαστᾶσια πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν οἱ μύλωνες
 ἢ μυλῶνες, οἵτινες κατὰ τὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀληθόμενα ἐν
 αὐτοῖς σιτηρὰ ἦσαν διαφόρων εἰδῶν καὶ ὠνομάζοντο ἀλφιτεῖα, ὅπου
 ἐκόπτοντο τὰ ἀλφίτα ἢ τὰ ἐκ κριθῶν ἄλευρα, ζητρεῖα καὶ ζων-
 τεῖα καὶ ζώτρια, ὅπου ἐκόπτοντο αἱ ζεῖαι (ὁ ἐτυμολόγος προὔτιμα
 καλεῖν τοὺς τοιούτους ζώντεια, «οἶονεὶ ζεόντεια», λέγει), χονδρεῖα
 καὶ χονδροκοπεῖα καὶ χονδροκοπίαι ὅπου ἐκόπτετο ὁ χόνδρος (φαρ,
 ὁ φάρος), ἢ σεμίδαλις, τὰ κρίμνα. Εἰς τοὺς τοιούτους μυλῶνας
 ἐπεμπον μόνον τοὺς ἀπειθεῖς ἢ πταίστας δούλους ἢ δούλας πρὸς

καταναγκαστήν ἐργασίαν· τοιαῦται δὲ τιμωρίαι ἦσαν ὅμοιαι τοῖς νεωτέροις κατέργοις (travaux forcés), καθ' ὅσον ἢ παρὰ Λυσία ἀπειλουμένη γυνή ἠδύνατο μαστιγωθεῖσα ἐμπεσεῖν εἰς μύλωνα καὶ μηδέποτε παύσασθαι κακοῖς τοιούτοις συνεχομένη, πᾶσι δὲ τοῖς τοιούτοις οἰκέταις τῆς ἐντὸς τοῦ μύλωνος ἐργαζομένοις περιετίθετο περὶ τὸν τράχηλον καὶ τι τροχοειδὲς μηχανήμα, ἐμποδίζον τὴν τῶν χειρῶν πρὸς τὸ στόμα προσαγωγὴν, ἵνα μὴ κάπτωσιν οἱ δοῦλοι ἐκ τῶν ἀλφίτων, καὶ διὰ τοῦτο παυσικᾶπη ὀνομαζόμενον· περὶ δὲ τίνος ἀπαιτοῦντος ἄρχειν λέγεται· «ἐν τῷ μύλωνι αὐτὸν προσῆκεν εἶναι μᾶλλον, ἢ τῶν λοιπῶν κύριον γενέσθαι». Πρὸς ἐργασίαν ἐν τοῖς μύλωσιν ἐξεμισθοῦντο μὲν ἐνίοτε καὶ ἐλεύθεροι, ἀλλ' ὅμως συνήθως ἦν ἀπηγορευμένον τὸ μεταχειρίζεσθαι ἐλευθέρους πρὸς τοῦτο, καὶ ἐνθα μάλιστα ἐγένετο διὰ βίας τοιοῦτος περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τινός, ἐπεβάλλετο κατὰ τοῦ τολμῶντος τοῦτο καὶ αὐτὴ ἢ θανατικὴ ποινή. Ἄλλως δὲ καὶ συνηθέστερον ἐχρησίμευον ὡς κινητήριος δύναμις ὁ ὄνος καὶ ἄλλα ὑποζύγια. Παρατηρητέον μόνον ἐνταῦθα ὅτι ὄνος μετὰ τοῦ ἐπιθέτου ἀλέτης ἢ ἀλέτων ἐκαλεῖτο καὶ ὁ ἄνω μυλόλιθος ὁ περιστρεφόμενος, ἐν ᾧ ἢ ἡ κάτω ἀκίνητος μυλοπέτρα ἢ ἡ τράπεζα τοῦ μύλου ἐκαλεῖτο ἀπλῶς μῦλος ἢ μύλη. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τάσσει τὴν λέξιν ἐπ' ἀμφοτέρων, καὶ τοῦ ἄνω καὶ τοῦ κάτω μυλολίθου, καὶ τοιαύτην ἐπαμφοτερίζουσαν σημασίαν φαίνονται ἔχοντες παρὰ Ξενοφῶντι οἱ παρὰ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν ἀνορυπτόμενοι καὶ εἰς Βαβυλῶνα μεταπωλούμενοι ἀλέται ὄνοι *). Τοῦναντίον δὲ ὁ Ἑλλάδιος διετείνετο ὅτι ὄνος ἐκλήθη ὁ κάτω λίθος, ὡς ἀνέχων τὸ βάρος τοῦ ἄνω λίθου, ὡς ὁ ὄνος εἴωθε φέρειν τὰ ἐπιτιθέμενα αὐτῷ βάρη. Σημειωτέον δ' ἐν παρόδῳ ὅτι ἐκ τε ταύτης τῆς διπλῆς χρήσεως τοῦ τε ὑποζυγίου, τοῦ ὄνου, καὶ τοῦ μυλικαῦ λίθου, πρὸς δὲ καὶ διὰ τὴν παρὰ πολλῶν ἄγνοιαν τῶν ἐν τοῖς μύλωσι καὶ ἴσως καὶ τὴν ἐμφυτον πολλοῖς ἀκρισίαν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχαιότητι φαίνεται ὅτι προέκυψαν πολλαὶ συγχύσεις, ὡς δεικνύουσιν οἱ ἐρμηνευταὶ

*) Ὡς καὶ ὁ τῶν Εὐαγγελιστῶν μυλικὸς ὄνος, ὃν ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν ὅτι συμφέρει τῷ σκανδαλίζοντι τοὺς ἄλλους, ἵνα κρεμάσῃ ἀπὸ τοῦ τράχηλου αὐτοῦ καὶ καταπαντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

τῆς παροιμίας Ἀντρώνιος ὄνος ἐπὶ τῶν μεγάλων καὶ ἀγρίων καὶ ἀνενεργήτων· διότι κατὰ τινὰς μὲν ἐν Ἀντρωνί τῆς Θεσσαλίας ἐγένοντο μεγάλοι ὄνοι· ἀλλὰ κατ' Εὐστάθιον Ἀντρων ὠνομάσθη τὸ μέρος ἐκεῖνο «διὰ τὸ τοὺς ἐκεῖ τόπους ἀνθρώδεις, τούτέστι σπηλαιώδεις καὶ ὑπονόμους εἶναι· ὁ δὲ τὰ ἐθνικὰ συλλέξας καὶ τὸν ἐν παροιμίαις Ἀντρώνιον ὄνον ἐντεῦθεν εἰρησθαι λέγει· εὐφρευεῖς γάρ, φησί, πρὸς μύλωνας ἔχει λίθους, ὥστε κατὰ τοῦτον τὸν λόγον Ἀντρώνιος ὄνος ὁ πρὸς ἀλετόν δεξιός».

§ 3. Περὶ δὲ τοῦ ἀλεύρου παρατηρητέον πρῶτον ὅτι διεκρίνετο εἰς διάφορα εἶδη κατὰ τὸ εἶδος τοῦ γεννήματος, ἐξ οὗ ἀληθομένον παρήγετο, καὶ ἐν ᾧ φαίνεται ὅτι ἡ λέξις αὕτη, γενικῶς ἐκλαμβανομένη, ὤφειλε σημαίνειν τὸ ἐξαγόμενον ἐκ τῆς ἀλήσεως παντὸς εἶδους σιτηροῦ, ὡς ἀπὸ τῆς ρίζης ἀλεῖν (ἀλήθειν, οἶονεὶ ἀλεφρον, ἀλειαρ), ἐκλαμβάνεται συνήθως ὑπὸ τὴν μερικωτέραν σημασίαν τοῦ ἀπὸ σίτου ἢ πυρῶν, τοῦ εὐγενεστάτου τῶν σιτηρῶν, ἀλεύρου, ἐν ᾧ τὰ ἀπὸ κριθῆς ἀλευρα ἐκαλοῦντο ἀλφίτα, ἀμφοτέρω μὲν ἐπίσης συνήθη τρόφιμα καὶ μυελὸς ἀνδρῶν καθ' Ὁμηρον ὄντα, ἀλλὰ μετὰ τῆς διαφορᾶς, ὅτι τὰ μὲν ἀλφίτα παρεῖχον τροφήν τραχυτέραν, τὰ δὲ ἀλευρα λεπτοτέραν. Ἐνίοτε ἡ λέξις ἀλφίτα ἐσήμαινε κατ' εὐρυτέραν σημασίαν παντὸς ἀληλεσμένου καρποῦ τὸ σύμμετρον τῷ μεγέθει θραῦμα· τότε ὁμως πάντοτε ἡ λέξις ἀλευρα ἐσήμαινε τὸ λεπτότερον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀδρότερον χόνδρον ἢ πτισάνην, ἢ τὰ κρίμνα, ἢ καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ φαυλότατα τῶν πυρῶν τὰ κυρήβια (πίτυρα, στέμφυλα). Ἔτι δὲ ἀναφέρονται καὶ χίδρα τὸ ἐκ πυρῶν ἀληλεσμένων βρῶμα καὶ τὰ ἐκ νεαρῶν κριθῶν ἀλευρα, ἢ εἶδος ἔτνουσ, γινομένου ἐκ χλωροῦ πυροῦ, ὅστις διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο χιδρίας· ἔτι δὲ σταῖς, πάλη καὶ παιπάλη, τὸ λεπτότατον τοῦ ἀλεύρου, ἀμυλον (καταστατόν), κατασκευαζόμενον ἐκ παντὸς σίτου καὶ σεμιδάλεως, ἀλλὰ τὸ ἀριστον ἐκ τριμήνου, οὗ ἡ εὐρεσις ἀποδίδεται τῇ νήσῳ Χίῳ καὶ τὸ ἀριστον ἦν τὸ Χιον, ὠνομάσθη δὲ οὕτω, διότι ἐγένετο ἀνευ μύλου. Οὐχὶ δὲ μόνον κατὰ τὸ εἶδος τῶν σιτηρῶν, ἐξ ὧν προήρχοντο, οὐδὲ κατὰ τὴν ὀνομασίαν μόνην διέφερον τὰ τοιαῦτα ἀλευρα ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην τὴν παρασκευὴν αὐτῶν πρὸς ἀρ-

τοποιίαν, καθ' ὅσον μόνον τὸ ἐκ σίτου ἄλευρον ἐπέττετο καὶ ὠπτᾶτο ὡς πραγματικὸς ἄρτος, τὰ δὲ ἄλφιστα ἀνεδεύοντο, ἐμάττοντο, ἐφυρῶντο ἢ ἐζυμοῦντο ὡς ἀπλῆ μᾶζα (μᾶζα;), ἣτις ἔπειτα ἐξηραίνετο ὑπὸ τι σχῆμα καὶ ἐτρώγετο διαβρεχομένη ὕδατι. Μετὰ τοιαύτης διακρίσεως καὶ ὁ Πλάτων τρέφει τοὺς κατοίκους τῆς αὐτοῦ πολιτείας, οἵτινες ἐκ μὲν τῶν κριθῶν σκευάζονται ἄλφιστα, ἐκ δὲ τῶν πυρῶν ἄλευρα, τὰ μὲν πέψαντες (ἄρτοποιήσαντες), τὰ δὲ μᾶξαντες (φυράσαντες, ζυμώσαντες), μᾶζας γενναίους καὶ ἄρτους. Καθ' ὁμοίαν διάκρισιν ἢ μὲν λέξις ἄρτος ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐκ σίτων ἄλευρα, ἢ δὲ μᾶζα εἰς τὰ ἄλφιστα τὰ ἐκ κριθῆς, καὶ ἐντεῦθεν ἢ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἄρτοσιτεῖν καὶ ἄλφιτοσιτεῖν, ἐσθίειν ἄρτον καὶ ἐσθίειν μᾶζαν, καὶ περὶ τῶν ἄλφιστα ἐσθιόντων Σπαρτιατῶν λέγεται ὅτι οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς ἔπεττε σῖτον, διότι οὐκ ἐκόμιζον ἄλευρα. Ἴιν δὲ ἢ μᾶζα (μᾶδδα, ὀνομασθεῖσα οὕτως ἀπὸ τοῦ μάττειν, τοῦ ἰδιαιτέρου τρόπου τῆς παρασκευῆς αὐτῆς) ἢ καθ' ἐκάστην τροφή τοῦ Ἑλληνοσ τῆς κατωτέρας τάξεως, ἢ κοινὴ καὶ δημοτικὴ τροφή. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία, «ἀγαθὴ καὶ μᾶζα μετ' ἄρτον», λεγομένη ἐπὶ τῶν διδόντων τισὶ τὰ δευτερεῖα. Ἦσαν δὲ ταύτης τῆς μᾶζης διάφορα εἶδη· ἐκτὸς τῶν ἱερῶν μαζῶν, αἱ προσφερόμεναι διαφόροις θεοῖς διάφορα ἐλάμβανον καὶ ὀνόματα (ἀμφιφῶντες, ὀβελίαι ἄρτοι, πέλανοι, σελῆναι, βόες, μελιτοῦττα, ὑγία, ἀρεστήρ), αἱ μᾶζαι, αἷς ἐχρῶντο οἱ ἄνθρωποι, ὠνομάζοντο ἀνθεμα, ὀριδακίνη, φυστή, οἰνοῦττα, ἐφίερος, δανδαλῖς, λωλοδιακόνιον, τριπτή, ἀνεμιώνη, καρδάμη, κρίνον· ἀλλὰ καὶ βήρηκες ἦσαν μᾶζαι μεμαγμέναι διηθημένων τῶν ἄλφίτων, αἱ δὲ δανδαλίδες πεφρυγμένων τῶν κριθῶν, καὶ τολύπαι καὶ Ἀχιλλεῖος ἢ ἐξ Ἀχιλλείων κριθῶν γινομένη, καὶ μᾶζα ἀμολγαία, ἢ ποιμενικὴ ἢ ἀκμαία, καὶ ἄλλα πολλὰ εἶδη, περὶ ὧν καὶ ἰδίας συγγραφᾶς ἔγραψαν ἀρχαῖοι. Ἄλλ' ἢ μᾶλλον συνήθης ἦν ἢ φυστὴ μᾶζα, ἢ μὴ ἄγαν τετριμμένη καὶ ἐξ ἄλφίτων καὶ οἴνου σκευαζομένη, ἢ αὐτὴ καὶ οἰνοῦττα διὰ τοῦτο λεγομένη ὡς οἴνω δεδευμένη· πιθανῶς τοιαύτη μᾶζα ἦσαν καὶ τὰ ἄλφιστα τὰ πεφρυγμένα οἴνω καὶ ἐλαίῳ, εἰ καὶ ἄλλοι ἐννοοῦσι διὰ ταύτης τὸ μαλακὸν φύραμα τῶν ἄλφίτων· «φυστῇ περισπωμένως τὸ φύραμα τῶν ἄλφίτων, ὅταν μὴ γένηται μᾶζα»,

κατὰ τὸν Μοῖριν· κατὰ δὲ τὸν ἐτυμολόγον, «φύστη ἢ ἐν ταῖς σκάφαις τριβομένη καὶ ἡρέμα ἀναδευομένη μᾶζα». Οὕτως ἢ κατ' ἀρχὰς ἀπλῆ καὶ δημοτικὴ μᾶζα διὰ τῆς ποικιλωτάτης σκευασίας αὐτῆς κατήντησεν ἀκόλαστος καὶ περίεργος τροφή καὶ τρυφή, καὶ τὸ καθ' ὑπερβολὴν τρυφᾶν ὠνομάσθη ὑπερμαζᾶν. Πάντως ὅμως ἀπέναντι τοῦ ἄρτου εἶχε τὰ δευτερεῖα, θεωρουμένου ἐκείνου οἴονεϊ ἐορτασίμου τροφῆς καὶ ἀπολαύοντος προτιμῆσεως· διὸ καὶ ὁ Σόλων διέταξε καθ' ἐκάστην μὲν παρέχειν μᾶζαν τοῖς ἐν Πρυτανείῳ σιτουμένοις, μόνον δὲ κατὰ τὰς ἐορτὰς προσπαρατιθέναί ἄρτον.

§ 4. Ὁ δὲ ἄρτος πάλιν ἦν καὶ αὐτὸς διαφόρων εἰδῶν. Ἐν πρώτοις ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ὀπτήσεως ἠδύνατο εἶναι ἄρτος προπαρασκευασμένος ἢ ἐζυμωμένος μετὰ ζύμης, ἢ ἄνευ ταύτης· τὸ πρῶτον εἶδος ὠνομάζετο ζυμίτης (ζυμῆς, ἐνζυμος), τὸ δὲ δεύτερον ἄζυμος· ἄξιον δὲ παρατηρήσεως, ὅτι ζυμῖται ἄρτοι ἀναφέρονται ῥητῶς, μόνον προκειμένου λόγου περὶ βαρβαρικῶν χωρῶν, ὡς περὶ Θράκης καὶ Βαβυλῶνος· ἀναφέρονται δ' ἡμῖν ἔτι καὶ φυραθέντα ἄλευρα οὐκ ἐζυμωμένα, ἢτοι ἄζυμον φύραμα σίτου. Ἄλλως διεκρίνετο ἄρτος, ὀπτώμενος μετὰ πιτύρων, ἢ ἄνευ τούτων· ὁ πρῶτος ἐκαλεῖτο αὐτόπυρος ἢ αὐτοπυρίτης, ἴσως ὁ αὐτὸς καὶ συγκομιστός, γινόμενος ἐξ ἀσήστων ἀλεύρων καὶ διὰ τοῦτο πολυτροφώτερος θεωρούμενος, ὁ δὲ ἄλλος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀκάθαρτον αὐτόπυρον καθαρὸς ἄρτος, ἢ σητάνειος, κληθεὶς οὕτως ἀπὸ τοῦ σήθειν (σεῖν, διασήθειν) καὶ λευκός. Εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι οἱ αὐτόπυροι ῥυπαροὶ ἦσαν οἰκονομικοὶ καὶ κατάλληλοι τοῖς πένησιν, ἐκαλοῦντο δὲ καὶ Δωρικοὶ οἱ ἀκάθαροι καὶ εὐτελεῖς ἄρτοι, ὡς ὄντες εὐχρηστοὶ παρὰ τοῖς λιτοδιαίτοις Δωριεῦσιν, οἱ δὲ παντελῶς καθαροὶ καὶ λευκοὶ ἦσαν κατάλληλοι τοῖς πλουσίοις. Κατὰ δὲ τὸν τρόπον τῆς ὀπτήσεως διεκρίνοντο ἄρτοι ὀπτώμενοι ἐν ὀβελοῖς ἢ ὀβελίσκοις, καλούμενοι ὀβελίαι ἄρτοι, ἢ ἐν κριβάνῳ ἢ κλιβάνῳ καὶ κριβανῖται (ἀπτικῶς, ἄλλως δὲ κλιβανῖται) καλούμενοι, οἵτινες καὶ κατὰ πάντα ὑπερεῖχον τῶν ἄλλως ὀπτωμένων ἄρτων, ὡς εὐχυλοὶ καὶ εὐπεπτοὶ καὶ ῥᾶστοι πρὸς ἀνάδοσιν, ὡς οὔτε ἰστάνοντες κοιλίαν, οὔτε παρατείνοντες κατὰ Γαληνόν. Ὡς

πρὸς τὸν διάφορον τρόπον τῆς ὀπτήσεως διακρίνονται ἔτι ἄρτοι. ἐγκρυφίαι (ἴσως οἱ αὐτοὶ καὶ σποδίται καὶ ἀποπυρίαι καὶ κολλῦραι) οἱ ἐν τῇ ἀνθρακιᾷ ἢ ἐν τῇ σποδῷ ὀπτόμενοι, ἄρτοι ἐσχάρῃται, ἄρτοι ἱπνῖται καὶ καμινῖται, κόλλαβοι καὶ κόλλιες περίφημοι ἐν Θεσσαλίᾳ (κρῖνατῖαι) ἐκ νέου πυροῦ, δίπυροι, λάγανα, καὶ ἐπανθρακίδες, ἐλαφρὰ καὶ ἀπαλὰ εἶδη ἄρτων. ἔτι δὲ ναστοὶ (ἄρτοι ἢ πλακοῦντες;) — Ἔτι δὲ ὡς πρὸς τὴν ὕλην, ἢ τὰ ἄλευρα, ἐξ ὧν ἐφυρῶντο, ἀναφέρονται ἄρτοι ἐκ κριθίνου ἀλεύρου ἢ ἀλφίτων, οἵτινες ἦσαν πολυτροφώτεροι καὶ εὐοικονομητότεροι καὶ κατὰ πάντα κρείττονες, ἔτι δὲ καὶ ὀξυδερκείας πρόξενοι, καλούμενοι καὶ καχρυδῖαι, χρησιμεύοντες δὲ ὡς βαρβαρική ἢ δουλική τροφή· εἶτα ἄρτοι ἐκ κέγχρου κεγχριδῖαι, σεμιδαλίται, χονδρῖται, ἄμυλαι, ἀλευρῖται, ἐκ γύρεως γυρῖται, οἱ φαυλότεροι πιτυρίαι, σησαμῖται. Περὶ δὲ τοῦ ἀλεύρου ἐν γένει μανθάνομεν ὅτι κατεβάλλετο πλείων φροντίς περὶ τὴν κατασκευὴν καὶ χρῆσιν αὐτοῦ, ὅτι ἠλήθετα λεπτότερον καὶ ἐσήθετο (ἐκοσκινίζετο) ἐπιμελέστερον. Τὰ δὲ σκεύη, δι' ὧν διεσήθοντο τὰ ἄλευρα, ἦσαν διάφορα· καὶ τὸ μὲν ἐκ σχοίνων πλέγμα ἐλέγετο κόσκινον (σῆστρον ἢ σεῖστρον), εἰ δὲ κύκλω τοῦ κοσκίνου ἦν ἐξημμένον λινοῦν τι σινδόνιον, ἵνα καθαίρηται ἀκριβέστερον τὸ ἄλευρον, ἐκαλεῖτο ἀλευρότῃσις (ἢ κατ' ἄλλους ἀλευρότῃσις, ὡς τὰ ἄλευρα διατῶσιν), εἰ δὲ ἦν ἐξ ἐρίου κρησέρα (κρησέριον)· τινὲς δ' ἐκάλουν αὐτὸ τηλίαν καὶ ἄλλοι σηλίαν. Τὰ δὲ ἄλλα πρὸς ἄρτοποιίαν χρήσιμα σκεύη ἦσαν ἢ μάκτρα, ἢ σκάφη, πλάθανος ἢ πλάθανον καὶ τὸ ἐφ' οὗ ἐπλάττοντο οἱ ἄρτοι (πλαστήριον) καὶ τὸ δι' οὗ ἐπλάττοντο (πλαστήρ). Αἱ δὲ διάφοροι ποιότητες τοῦ ἀλεύρου ἦσαν χόνδρος (alica), σεμίδαλις (simila), γύρις (pollen), ἐξ ὧν ἰδίως ὁ χόνδρος ἐγίνετο ἐκ ζειᾶς, ὁ ἀριστος ἐν τῇ εὐφορωτάτῃ Καμπανίᾳ τῆς Ἰταλίας, εἰ καὶ ἀναφέρεται καὶ ἐκ πυρίνου σίτου χόνδρος, οὐχὶ ὅμως ἀπὸ κριθῆς. Τὸ δὲ ἀριστον εἶδος αὐτοῦ ἐκαλεῖτο ἀφαίρημα.

§ 5. Ἀλλὰ πρὸ πάντων μετεχειρίζοντο τὸ ἄλευρον κατὰ τὴν λεπτοτέραν περματοποιίαν ἢ πλακουντοποιίαν, διότι καὶ κατὰ ταύτην ὁ Ἕλληνας ἐγίνωσκε παντοδαπὰ καὶ ποικιλώτατα εἶδη, ὧν τὰ κυριώτερα ἀναφέρομεν ἐνταῦθα· πλακοῦντων εἶδη καὶ ὀνόματα,

περὶ ὧν καὶ συγγράμματα πλακουντοποικὰ ἀναφέρονται ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἦσαν ἄμης καὶ ἀμητίσκος, πυραμοῦς (διάφορος τῆς καλουμένης πυραμίδος), σησαμοῦς, ἔγχυτος, ἐνθρυπτα, στρεπτοί, νεήλατα, κοτυλίσκος (ὁ γινόμενος ἐκ τρίτου ἢ τετάρτου μέρους τῆς χοίνικος, κοτύλης), φθοῖς καὶ φθοΐδια, ἐπίχυτος, θρυμματίδες· ἦν δὲ καὶ κρηπίς ἐξ ἀλεύρου καὶ μέλιτος, ἢ ἐνέκειντο ἀμπελίδες τινές ἢ συκαλίδες ὄπται, ὧν βρωθεισῶν τὴν κρηπίδα ζωμῶ ὀρ-
νιθείῳ ἐνθρύψαντες ἦσθιον· ἐκαλεῖτο δὲ καὶ στεγαστὴ θρυμματίς· ναστοί (οἱ αὐτοὶ καὶ σακτοί) εἶδος πλακοῦντος, ἔχοντος ἔνδον καρυ-
κείας, κῶνος σὺν ἀσταφίσι καὶ ἀμυγδάλαις, ἅπερ τριφθέντα καὶ μιχθέντα ὄπταται· ἐχίνος, νησιωτικὸς πλακοῦς τῆς Ῥόδου ὅμοιος τῷ ἀττικῷ ἀμητι· ἐσχαρίτης καὶ αὐτὸς Ῥοδιακός, μεθόριος ἄρτου καὶ πλακοῦντος. Προσθετέον δὲ τούτοις καὶ τὰ μελίπηκτα (ἧτις ἄλλως εἶναι καὶ γενικὴ ὀνομασία τούτων τῶν μέλιτι συμπηγνυ-
μένων πεμμάτων), τὰ ἴτρια, πεμμάτια λεπτά, γινόμενα διὰ ση-
σάμου καὶ μέλιτος, τοὺς ταγηνίας ἢ ταγηνίτας, πλακοῦντας τε-
τηγανισμένους ἐν ἐλαίῳ, εἰς οὓς χυθέντας κατὰ τοῦ τηγάνου ἐπεχέετο τυρός, μέλι, ἔλαιον, σήσαμα· ὡσαύτως καὶ ἐγκρίδας, πεμμάτιον ἐψόμενον ἐν ἐλαίῳ καὶ μετὰ τοῦτο μελιτούμενον· κρι-
μνίτην καὶ σταιτίτην, ποιούς τινας πλακοῦντας, γινομένους ἐκ κρίμων καὶ σταιτὸς μετὰ μέλιτος (καὶ σησάμης καὶ τυροῦ). Περι-
εργείας χάριν ἀναφέρομεν καὶ τινὰς συνταγὰς κατασκευῆς πλα-
κούντων τινῶν. «Ὁ φθοῖς οὕτω γίνεται· τυρόν ἐκπιέσας τρίβε καὶ ἐμβαλὼν εἰς κόσκινον χάλκεον (ἠθμόν) διήθει, εἴτ' ἐπίβαλε μέλι καὶ σιλίγνεως ἡμίμναν καὶ συμμάλαξον εἰς ἓν». Τὸ δὲ τυροκό-
σκινον οὕτω· «τυρόν ἐκπιέσας καλῶς, θές εἰς ἀγγος, εἴτ' ἀνω κόσκινον χαλκοῦν ἐπιθείς διάγε τὸν τυρόν· ὅταν δὲ μέλλῃς προσ-
φέρειν, βάλε μέλιτος αὐταρκες ἐπάνω». Αἱ δὲ ὑποτυρίδες· «εἰς γάλα βαλὼν μέλι ἐκπίεσον καὶ βάλε εἰς σκεῦος καὶ ἕα παγῆναι· ἐὰν δὲ σοι παρῆ κοσκίνια μικρά, ἐπίβαλε εἰς αὐτὰ τὸ σκεῦος καὶ ἕα ἐκρεῖν τὸν ὀρόν· καὶ ὅταν σοι δόξῃ πεπηγέναι, ἄρας τὸ σκεῦος μετὰβαλε εἰς ἀργύρωμα καὶ ἔσται ἡ ὄψις ἀνωθεν, ἐὰν δὲ μὴ ἦ κοσκίνια, φλαβιλλίους καινοῖς χρῶ, ἐν οἷς τὸ πῦρ ριπίζεται· τὴν γὰρ αὐτὴν ποιεῖ χρεῖαν»· ὁ δὲ κοπτοπλακοῦς (ἐν Κρήτῃ πλακοῦν-

τηρον, γάστρις) οὕτω· κάρυα θάσια καὶ ποντικά καὶ ἀμύγδαλα, ἔτι δὲ μήκωνα, ὃν φρύξας θεράπευσον καλῶς καὶ εἰς θουείαν καθαράν τριψον ἐπιμελῶς· συμμίξας τε τὴν ὀπώραν μᾶζον μέλιτι ἠψημένῳ καὶ ἔλκυσον λαγάνια δύο, καὶ ἐν θῆς ὑποκάτω, καὶ τὸ ἄλλο ἐπάνω, ἵνα τὸ μέλαν εἰς μέσον γένηται, εὖ ρύθμισόν τε αὐτό». Ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ πεμματολόγου Χρυσίππου παρ' Ἀθηναίῳ. Ἰδίως περίφημος κατὰ τὴν πεμματοποιίαν ἦν ἡ Ἀττική· ταύτην δὲ τὴν ὑπεροχὴν παρείχεν αὐτῇ πρῶτον ἡ ἀρετὴ τῶν σιτηρῶν προϊόντων αὐτῆς ἐν γένει καὶ αὐτῆς τῆς κριθῆς, ἣ ἀπεδίδοντο τὰ πρωτεῖα· ἀλλὰ καὶ ἂν ταῦτα τὰ πρωτεῖα ἦσαν ἀμφισβητήσιμα, τοῦλάχιστον ὁ ἀττικὸς ἄρτος ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ κάλλιστος, ὡς ὁ Ἀρχέστρατος ἐν Γαστρονομίᾳ μετὰ κύρους ἀπεφαίνετο ὅτι «τὸν εἰς ἀγορὰν ποιούμενον ἄρτον αἱ κλειναὶ παρέχουσι κάλλιστον βροτοῖς Ἀθηναίαι». Δεύτερον συνετέλει τὰ μέγιστα εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἀττικῶν πεμμάτων τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦ ἀττικοῦ (ὑμητιοῦ) μέλιτος, οὗ ἄνευ γλυκεῖα πεμματοποιία ἦν πρᾶγμα ἀκατάληπτον καὶ ἀδύνατον ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ὡς ἄνωτέρω εἶδομεν πάντα τὰ πέμματα κατασκευαζόμενα διὰ μέλιτος ἐφθοῦ ἢ ἠψημένου· διὸ καὶ μελίπηκτα ἐν γένει ὠνομάζοντο πάντα τὰ τοῖς παρ' ἡμῖν σακχαρωτοῖς ἢ σακχαροπήκτοις ἀντιστοιχοῦντα γλυκύσματα ἢ γλυκεῖαι σκευασίαι τῆς σιτοποιίας. Ἄλλ' ὅμως καὶ δι' ἄλλων οὐσιῶν ἐκαρύκευον τὰ πέμματα, οἶον διὰ τυροῦ, μήκωνος κ. τ. τ. διὸ καὶ ἀναφέρονται τετυρωμένοι πλακοῦντες, μηκωνῖται ἄρτοι, ἰδίως δὲ σησαμίται ἢ σησαμοῦντες καὶ σησαμίδες. Ἄλλ' ἀδύνατον ἀποκλεῖσαι αὐτὰ καὶ ἀπὸ πάσης ἄλλης χώρας· διότι οὐχὶ μόνον ῥητῶς ἀναφέρονται καὶ ἄλλαι χῶραι ἐπίσημοι ἐπὶ ἰδιαιτέροις τισὶ πέμμασιν, ὡς ἡ Ρόδος, ἡ Χίος, ἡ Σπάρτη αὐτή, ἡ Δῆλος, — ἀλλὰ καὶ ἦν ἀδύνατος ἡ ἀπὸ οἴουδῆποτε τόπου ἀπουσία αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο, διότι ἡ κατασκευὴ αὐτῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν κατ' ἀρχὰς ἐκ θρησκευτικῶν τελετῶν, ἐν αἷς ἐθύοντο τοιοῦτοι πλακοῦντες, ὀνομαζόμενοι τότε ἰδίως πέλανοι, ἢ πάπανα ἢ ψαιστὰ ἄνευ τινὸς διακρίσεως σημασίας καὶ συναριθμοῦμενοι ἐν τοῖς ἀγνοῖς θύμασιν, ἅπερ καὶ ὁ Πλάτων ἀναφέρει ὅτι ἐθύοντο τὸ πάλαι τοῖς θεοῖς· «θύματά τε οὐκ ἦν τοῖς θεοῖσι ζῶα,

πέλανοι δὲ καὶ μέλιτι καρποὶ δεδευμένοι καὶ τοιαῦτα ἄλλα ἀγνά θύματα.

§ 6. Τούναντίον δέ, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν καθ' ἑκάστην εὐτελεστέραν τροφήν τοῦ Ἑλληνας, ἐχρησίμευον ὡς αὐτοφυῆ καὶ αὐτόματα ὄψα, προσλαμβάνομενα μετὰ τοῦ ἄρτου ἀνευ περαιτέρω προπαρασκευῆς, τοιαῦτα τινὰ φυτικὰ προϊόντα, οἷα ἦσαν οἱ διάφοροι βολβοὶ καὶ ρίζαι καὶ λάχανα, παραγόμενα μετὰ μεγίστης ἀφθονίας ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις, περὶ ὧν ἐγένετο καὶ ἀλλαγῆς λόγος. Ἐκ δὲ τῶν παρασκευαζομένων ὀνομαστέον ἐν πρώτοις τὰ ὄσπρια, ἅπερ ἐτρώγοντο τὸ μὲν ὡς ἔτνος, τὸ δὲ καὶ πεφρυγμένα. Καὶ ἔτνος μὲν ἦν εἶδος ζωμοῦ, κατασκευαζομένου ἐκ τῶν ἐρεχθέντων ἢ κοπανισθέντων ὄσπριων καὶ χεδρόπων, ἔχοντος ἰκανὴν σύμπηξιν, ἀντιστοιχοῦντος δὲ τῇ παρὰ Γάλλοις purée. Τοιαῦτα ἀναφέρονται ἡμῖν κυάμινον ἔτνος (ἢ παρ' ἡμῖν ξενίζοντι ὀνόματι καλουμένη φάβα), εἶτα φάκινον ἔτνος, καὶ ἐν γένει ἔτνος κατερικτῶν ἢ κεκοπανισμένων ὄσπριων, ἐπίπαστον ἔτνος, ἐφ' οὗ ἐπιπάττοντες ἀλφίτων λεπτῶν καὶ ἐλαίου ἤσθιον. Καὶ τὰ χίδρα ἦσαν ὡσαύτως εἶδος τι ἔτνου, γινομένου ἐκ σίτου χλωροῦ τοῦ καλουμένου χιδρίου, καὶ ἄλλο παλημάτιον ρόφημα, ἴσως ἔτνος ἐκ παιπάλης, τοῦ λεπτοτάτου ἀλεύρου, καὶ ἀθήρη ἔτνος ἐκ πυροῦ, καὶ ἄλλα τοιαῦτα συστατικὰ τῆς πενιχρᾶς καὶ λιτῆς διαίτης, ἣν ὁ Πλούταρχος χαρακτηρίζει ἐν μάζῃ καὶ φακῇ δίαιταν. Ἐκ δὲ τῶν πεφρυγμένων ὄσπριων ἀναφέρονται ἠνθρακισμένοι ἐρέβινθοι καὶ φηγοὶ αὔαι ἢ ἐμπεπυρευμένοι, καὶ πρὸ πάντων οἱ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων κυνικῶν λίαν πεφιλημένοι θερμοὶ ἢ θερμοκύαμοι, εἶδος πικρῶν κυάμων, οἵτινες, πρὶν ἢ διαβραχῶσιν, ἦσαν πικρότατοι, διαβραχέντες δὲ γλυκεῖς καὶ ἡδιστοί, πάντως δὲ πολυτροφώτατοι. Ἐκτὸς δὲ τούτων φαίνεται ὅτι καὶ λάχανα καὶ ἄλλοι βολβοειδεῖς καρποὶ ἤψοντο (ἐβράζοντο) ἐν ἐλαίῳ, ἢ ἄλλως ἀνέψητοι προπαρασκευάζοντο ἐν εἴδει φυλλάδων (ἀλάδων) μετ' ἐλαίου καὶ ὄξους. Οὕτω καὶ ὁ Πλάτων παρέχει τοῖς πολίταις αὐτοῦ ὡς ὄψα βολβοὺς καὶ λάχανα, οἷα δὴ ἐν ἀγροῖς ἐψήματα. Ἐκ τούτων οἱ βολβοὶ, οἵτινες ἐθεωροῦντο ὡς πολύτροφοι καὶ εὐστόμαχοι, ἦσαν διάφορων εἰδῶν· ἀριστοὶ ἦσαν οἱ λεγόμενοι βασιλικοί, μετὰ δὲ τού-

τους οί πυρροί, εἶτα οί λευκοί, χείρονες δὲ πάντων οί αἰγύπτιοι·
 ἐνιαχοῦ δὲ ἦσαν τόσον γλυκεῖς οί βολβοί, ὥστε ἠσθίοντο ὠμοί,
 συνήθως ὅμως, αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν πονηροὶ καὶ πικροὶ ὄντες,
 ἐσκευάζοντο μετὰ τυροῦ, μέλιτος, σησάμου, ἐλαίου, κρομμύου,
 ὄξους, σιλφίου. Ἐκ δὲ τῶν λαχάνων, τῶν ἀγρίων ἢ κηπαίων,
 αἱ γογγυλίδες, ὧν εἶδος αἱ βουνιάδες, ὠμαὶ μὲν ἦσαν λεπτυντι-
 καὶ καὶ δριμεῖται καὶ δύσπεπτοι, ὀπτώμεναι δὲ μᾶλλον ἐπέττοντο
 καὶ ἐλέπτυνον, ταριχευόμεναι δὲ μάλιστα μετὰ νάπυος ἦσαν λε-
 πτυντικώτεραι τῶν ἐφθῶν. Αἱ δὲ κράμβαι (ἀλμυρίδες λειόφυλλοι,
 σελινοῦσαι οὐλόφυλλοι) ἠψυντο μετ' ἐλαίου ἐν χύτραις καὶ ἐθεω-
 ροῦντο ὡς εὐτελὲς βρῶμα· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ σεῦτλα (λευκὰ
 καὶ μέλανα), διάφορα τῶν σευτλίδων, οἱ δριμεῖς σταφυλῖνοι, τὰ
 κεφαλωτὰ (πράσα) διάφορα τῶν καρτῶν, ἄλλως γηθυλλίδες ἢ
 γήθουα (ἀμπελόπρασα), αἱ κολοκύνται, καὶ ἐκ τῶν πολλῶν ἄλλων
 τὰ συχνάκισ ἀναφερόμενα ὡς πενιχρὰ ἐδέσματα, ἢ κάππαρις, τὸ
 πήγανον, τὸ πράσον, τὸ ὀρίγανον, τὸ μάρσθρον, τὸ ἀνηθον, τὸ
 κύμινον, τὸ κορίανθρον, τὸ γήτειον, τὸ ἀννισον, ὁ θύμος, σφάκον,
 νᾶπυ, καυλός, σίλφιον καὶ ἄλλα ὠμαὶ λάχανα. Ἀλλὰ τὸ βασί-
 λειον τῶν φυτῶν, ὅπερ ἄλλως ἐχρησίμευεν ὡς καταφύγιον τοῖς
 πένησι, παρεῖχεν ἔτι παντοῖα καὶ ποικίλα εἶδη λεπτοτέρων ἐδε-
 σμάτων, ἅπερ ἢ ὀψαρτυτικῆ μεταγενεστέρων χρόνων ἐγίνωσκε
 διασκευάζειν ἢ πρόσφατα ἢ τεταριχευμένα ὡς ὄψα ἢ ἐκλεκτὰ
 προσφάγια καὶ πρὸς παράθεσιν ἐπὶ πολυτελῶν καὶ λίχνων τρα-
 πεζῶν. Γοιαῦτα ἦσαν οἱ γηγενεῖς μύκητες, οἵτινες καὶ ὡς πενι-
 χρὸν ὄψον ἐτρώγοντο ἐφθοὶ ἢ ὠμοί, ὧν ὀλίγοι ἦσαν ἐδώδιμοι, οἱ
 λεπτοὶ καὶ ἀπαλοὶ καὶ εὐθρυπτοὶ οἱ ἐπὶ πτελέαις καὶ πεύκαις
 γινόμενοι, πολλοὶ δὲ θανάσιμοι οἱ μέλανες καὶ πελιοὶ καὶ σκληροὶ
 καὶ οἱ μετὰ τὸ ἐψηθῆναι καὶ τεθῆναι πησόμενοι (ἀμανῖται μύ-
 κητες, ἀμανιτάρια, μύκαι)· εἶτα τὰ ὕδνα (truffles) τὰ αὐτόματα
 καὶ ὑπόγεια καὶ περὶ τοὺς ἀμμώδεις μάλιστα τόπους γινόμενα,
 τὰ ἐν καιρῷ ἔαρος ἀκμάζοντα καὶ δύσπεπτα θεωρούμενα· περὶ ὧν
 ἐπιστεύετο ὅτι ἐλάμβανον τὴν γένεσιν ἐκ βροντῆς, διότι, διστα-
 μένης δῆθεν τῆς γῆς διὰ τῆς βροντῆς, οἱ ζητοῦντες τὰ ὕδνα
 ἐτεκμαίροντο τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ἐκ τῶν ῥωγμῶν τοῦ ἐδάφους·

ἐπὶ τέλους ἐλάαι (ἢ ἐλαῖαι) δρυπεπεῖς, κολυμβάδες, θλασταί, ἀλ-
μάδες, ἀπόθετοι ἐν ἄλμῃ ἢ τεταριχειμέναι εἶτα κάππαρις. ἢ
καππάραι ἀπόθετοι ἐν ἄλμῃ, εἶτα καὶ ὄα τεταριχειμένα, χρησι-
μεύοντα ὡς ἀναστομώματα ἦτοι πρὸς ἀναστόμωσιν καὶ διέγερσιν
ὀρέξεως.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ